

מעשה מחכם שנתייבש מהתבונה

על הספר

כלים שבורים

(תורה וציונות דתית בסביבה פוסט-מודרנית)

מה עשה? נטל אמת והשליכה לארץ... (בראשית רבה ח' ה')

...והלכו ומצאו איש צרפתי משוגע, שהיה הולך ומדבר לעצמו... וקבלו אותו למלך... והלכו וישבו שם עם מלכם
(מעשה מבעל תפילה)

בתור אדם די פרובינציאלי הנוטה להיצמד למקום אחד, לא ניצלתי את שנות הישיבה שלי להיכרות מעמיקה עם עולם התורה ולשמיעת שיעורים ושיחות של רבנים ממקומות שונים. בכל זאת, פטור בלא כלום אי אפשר, ובמשך השנים למדתי איך שהוא, מפי ספרים ומפי הבריות, מי הוא מי. אחת הדמויות אותה לא פגשתי מעולם, אך שמעתי עליה רבות, היא זו של הרב שג"ר, העומד כיום בראש ישיבת "שיח יצחק" שבאפרת. לפי תיאוריהם של תלמידיו מדובר, בראש ובראשונה, באיש אמת לאמיתה החותר אל מטרתו בכנות ובפתיחות, בבעל ידע רחב בכל תחומי הספרות התורנית, האמונית והמחקרית, ובאדם בעל כושר יצירה ששיעוריו ושיחותיו הם מוקד משיכה לרבים. לאחרונה החלו תלמידיו להוציא לאור קבצי שיחות שלו, והכרכים שנתקלתי בהם, שיחות לימים נוראים ולפורים, היו אכן מרשימים ומעוררי מחשבה. לכן, כאשר נתקלתי בכרך החדש "כלים שבורים – תורה וציונות דתית בסביבה פוסט-מודרנית" קניתי, ואף הספיקותי לעיין בו.

הספר, שנערך בידי אודיה צוריאלי והרב יאיר דרייפוס, מתחלק לשלושה חלקים: חלקו האמצעי הוא סקירה על מצבה של הציונות הדתית (כלומר של הזרמים הרעיוניים בה) כיום ועל הקונפליקטים מול התרבות המערבית, כאשר ברובו של חלק זה מדובר על תרבות מערבית "קלאסית" במובנה המודרני. בחלקו הראשון, לעומת זאת, דן המחבר בשיחותיו בפוסט-מודרנה, ואילו בסופו הובאו מספר שיחות לימי הזיכרון שנתחדשו במדינת ישראל: יום השואה, יום הזיכרון לחללי צה"ל ויום העצמאות.

מכיוון שמדובר בלקט שיחות ומאמרים, אין העריכה קפדנית מדי, וניתן למצוא לאורך הספר כפילויות לרוב [היחס לטעמי מצוות במשנת הרב סולובייצ'יק מונגד לתפיסת הרמב"ם במורה נבוכים בשתי שיחות שונות (עמ' 40 ועמ' 66) וכמעט באותן מלים], אי דיוקים [בעמוד 38 מופיע המושג "רצון לעוצמה" במובן של "הבניית עולם נותן חסות ומעניק ביטחון" – בדיוק היפוכו של הרעיון הניטשיאני] ואף טעויות משעשעות [בעמוד 133 נתחלף לעורכים הרבי מסאטמר, ר' יואל משה טייטלבוים, במחברו של ספר "אם הבנים שמחה", ר' יששכר טייכטל, וכך יוחסה לסאטמר רב הטענה כי השואה באה כעונש על אי תמיכת החרדים בציונות...] אבל זו, כמובן אינה בעיה. כל מי שהסתובב אי פעם בעולם הישיבות למד כמדומני לחבב את ה'שלומפריות' החביבה ואת חוסר הפורמליות שהיא יוצרת.

אבל מדובר בספר העוסק בבעיות "כבדות", בשאלות עמוקות, ומציע להן תשובות שבעיני הן מאד בעייתיות; וזה מה שגרם לי לכתוב את הסקירה הביקורתית הזו¹. הספר שלפנינו אינו ספר של כניעה לאותן "שאלות ארורות" של המטפיסיקה והדת, זהו ספר של בריחה, אלא שהבריחה היא רחוקה מדי, ואל מקום הרבה יותר גרוע. למען הדיוק, הספר הוא תוצאה של שלוש בריחות: בריחה אפיסטמולוגית, בריחה מתודולוגית ובריחה סוציולוגית.

¹ הדיון להלן הוא רק בחלק הראשון של הספר ובכמה מקומות בחלק השני. הספר איננו קוהרנטי כלל, ובחלקו השני יש סקירה יפה מאד של מצב הציונות הדתית מנקודת מבט מודרניסטית לחלוטין, סקירה שאני מוצא אותה באופן אישי נאמנה ואף מרגשת.

נפתח בשאלות של רציונליות ושל תורת ההכרה, וביחסן למיסטי ולדת. במשך מאות השנים האחרונות הפך חיפושיו של האדם אחר משמעות רוחנית לחייו ליותר ויותר סבוך, וגם ליותר ויותר מייאש. ההתקפה על הדת באה מכמה צדדים: הבולטים יותר הוא אבדן האוידינציה, הבא בעקבות הפעלת ביקורת מדעית, אנליטית, כנגד המסורת של הדת ביחס לאמיתות כאלו ואחרות, ובמקביל בא המדע המודרני והסיר את תחושת המסתורין ביחס לטבע, את אותו "חור שחור" שבו נטו דתות שונות ל"שכן" את הא-לוה ואת מפעליו.

אבל ישנה גם בעיה עמוקה יותר, פנימית יותר, והיא חוסר שביעות רצון של העוסקים ברוחניות מהישגיהם, מן ה"מדרגות" שאליהן הגיעו. אינני בטוח בכך שזו בעיה של העידן המודרני דווקא, אבל נדמה לי שזה אכן טיפוסית לתקופתנו, הסיבות האפשריות מגוונות: יכול להיות שזהו אבדן הפרובינציאליות: [פעם היה בכל כפר איזה בריון שזכה להערצת כולם. היום משווים אותו עם האלוף האולימפי באגרוף או בריצה. בדומה ייתכן כי שיפור התקשורת הביא אנשים לשמוע על הישגים כבירים, אמיתיים או דמיוניים, של אחרים ולחוש מתוסכלים.] ייתכן גם שזוהי השפעתה העקיפה של הביקורת המדעית, ואולי אנשים מעמידים לעצמם דרישות מופרזות². אבל בסופו של חשבון התופעה קיימת. לעתים נמצא אותה בהצהרות מפורשות, כמו דבריו המבהילים של אדמו"ר הזקן מחב"ד, בספרו "תורה אור" (דף צג עמודה א):

אך הנה ידוע שכל אחד ואחד בכלל ובפרט רוצה תמיד לדבק בבואר יתברך ומתאמץ בכל מה דאפשר ואינו משיג שום דבר, ויש טפשים שנופלים מזה...

ובאופן היותר כללי ניתן להבחין בבריחה אל ה"אתערותא דלתתא", כלומר בייאוש מן הסיכוי להגיע למדרגה הרוחנית באופן יזום, ומתוך כך בתפיסה האומרת כי אנו צריכים רק להכין את הכלים להשראת הקדושה מלמעלה, ובמשברים הרוחניים שבאו כאשר ההבטחה הרוחנית לא התממשה, קו המחבר את תלמידי הרמח"ל, חסידות קוצק, ובמידה ידועה מתאר גם את תורת הרב קוק במשבר המדינה ואת המשיחיות החדשה בחב"ד. ספרו של הרב שג"ר ניתן להיקרא גם כתו של שיא בסימפוניית הייאוש הזו, כניסיון להגיע לאיזה מודוס ויונדי עם שטן הספק: "שנינו מדברים אותו סוג של שטויות, לכן אני לא אפריע לך ואתה לא תפריע לי." זוהי המסגרת בה מאמץ הרב שג"ר את הפוסט מודרניזם.

מדובר לא באיזו גישה ספקנית-רלטיוויסטית פשוטה, אלא בצורה הקיצונית ביותר של פוסט מודרניזם, בוותר גמור על כל יומרה של השכלה ושל התקדמות רציונלית. "בדברנו על אמיתות" מציע הרב שג"ר (עמ' 16) בעקבות רורטי "עלינו לזנוח את המטאפורה של הגילוי ולהעדיף במקומה מטאפורה של יצירה וכינון עצמיים" - הוה אומר: ניוטון לא גילה את חוקי הגרביטציה. הוא כונן אותם, המציא אותם וכפה אותם על כוכבי הלכת (איך? נדמה לי שפוסט מודרניסט קנאי יאמר לנו שהוא כפה אותם על תפיסת המציאות שלנו, כוכבי הלכת ממשיכים כנראה להסתובב סביב כדור הארץ). איינשטיין, אליבא דהרב שג"ר, לא מצא תורה אמיתית יותר³ של הגרביטציה - תורת היחסות הכללית - אלא פשוט מרד בניוטון וכונן מדע חדש, באותו אופן שבו המהפכנים בצרפת מרדו בלואי הששה עשר. מדוע קבלו המדענים את תורתו של איינשטיין, האם בגלל התאמתה המופלאה לתצפיות? לא ולא, מלמד אותנו הרב שג"ר "למדע המודרני אין יומרות ל"סיפור הגדול" (כלומר למציאת האמת על המציאות) במה מדובר באמת? "במשחקי לשון שמקורם ביהסי כוח ושיח חברתיים" - לאיינשטיין היה, באותן נסיבות, יותר

² באחד הקטעים היותר מנותקים בספר מותח הרב ביקורת נוקבת על בוגרי ישיבות ההסדר ה"חומרניים", אלו ההולכים לפקולטות למשפטים ולכלכלה ואינם משתתפים ב"ישיבות ערב" (עמ' 70). לעניות דעתי זוהי דוגמה נאמנה להצבת סטנדרטים מופרכים בלי להיות אפילו מודע לכך. זה שאנשים הולכים לצבא ומשרתים ביחידות קרביות ונשארו שומרי מצוות (מה שהיה נחשב כהישג כביר לפני דור אחד) - זה כלום. זה שהם למדו כמה שנים בישיבה ויש להם השכלה תורנית טובה יותר (וגם סטנדרטים גבוהים יותר בקיום מצוות) מרוב היהודים בכל הדורות - שטויות. זה שהם מתפרנסים ממעשה ידיהם, מגדלים משפחות גדולות, ומוציאים ממון רב על חינוך ילדיהם במוסדות תורניים - טריוויאלי, וזה שחלקם, לפחות, עושים זאת תוך כדי מגורים במקומות מרוחקים או מסוכנים למען ישוב ארץ ישראל, שירות מילואים, שמירות בלילה - גם בכך לא סגי. הרב מצפה לכך שהם גם ינתבו את עצמם למקצועות שאין שחרם בצדם, כנראה כך יוכלו טוב יותר להשאיר בערב את עול הילדים על האשה ולצאת ללמוד בישיבת ערב. מזל שמדובר ב"ערב" ולא בזמן שבין מנחה לערבית, שהרי אז אנו עסוקים בהשתלטות על שוק התקשורת הארצי, ביצירת תרבות יהודית אלטרנטיבית, בהחזרת חילוניים בתשובה ובשאר משימות ממשיות שונות שרבינו היקרים יהיו מאוכזבים מאתנו אם לא נעמוד בהן. הדרישה כי הציבור הרחב יהיה במצב תמידי של יצירה רוחנית - איננה, ולא הייתה מעולם, ריאלית.

³ כלומר שמספר פסוקי הידע שלנו על אודות המציאות שאינם מתאימים לתיאוריה (תוכן השקר שלה) קטן יותר.

כוח מאשר לניוטון: כתבו עליו ביותר עיתונים. אילו היו כל העיתונים והמדענים מצדדים בניוטון לא היינו זוכים כלל לשמוע על תורת היחסות הכללית, וזה ודאי נכון. אך לדעתם של הפוסט מודרניסטים, **זו היתה האמת**, שהרי "הדיסקורס המדעי מעוצב מתוך הנהיה לכוה" והנוסחאות הפיסיקליות "אינן מייצגות את המציאות, נמצאות הן בראשו של המדען ומעניקות לו שליטה בעולם"⁴ – משמע, תולדות הרציונליות האנושית, תולדות הפרוגרס המדעי, אינן אלא היסטוריה של המאבק לכוה, שקולות לרשימה של מלכי ביזנטיון. לא האמיתיות של תורה מדעית מקנה כוח למגליה, אלא כוחם של מכוני התיאוריה הוא היוצר את האמיתיות. יש כאן טענה שהיא כל כך רחוקה מן השכל הישר הפשוט, עד שאינני רואה יותר מדי טעם לדוש בה. כאשר המחזיקים ברעיונות כאלו ייסעו במכונית הבנויה לפי המכניקה של אריסטו וירפאו את ילדיהם לפי תורתו של גלנוס, נדון ברעיונות האלו ביותר כובד ראש⁵. ראוי לשים לב לצורה בה מעביר הרב קונספטים אלו לעולמה של תורה, בה "ההיסטוריה של הפרשנות תיתפס **כמאבק מכוני** ולא כגילוי של האמת המטפיסית" – נראה כי מסכת הוריות, זו העוסקת בטעותו של בית הדין הגדול, עתידה להיגזר מן הש"ס של הצדיקים אשר יצאו במחול עם "הא-להות היותר אנושית"⁶, לפחות לפי הרב שג"ר.

ומה עם היהדות? אליבא דהרב, עלינו לבצע "הפקדה של התחום התיאולוגי אל התחום החברתי" וההלכה "שואבת את **הצדקתה**" מהיותה "פרקטיקה דתית חברתית"⁷. בואו נכתוב את זה בלשון בני אדם. הטענה היא כי "להיות שומר מצוות" עומד באותה מדרגה כמו "להיות אוהד של בית"ר ירושלים" או "להיות חבר קיבוץ יד-חנה". זוהי קטגוריה סוציולוגית – יש מעריצי ג'ון לנן, ויש עובדי ה'. האם אפשר, בעקרון, להצדיק הצמדות לדוגמות במציאותם של אחרים הנצמדים לאותן דוגמות? וכבר אמרה הגנת שלי: "ואם הוא היה קופץ מהגג, גם אתה היית קופץ?!".

הרב משייך, ובצדק, את עליית המטפיסיקה הכשפנית של "העידן החדש" אל המרד הפוסט-מודרני באמת ובתבונה. אין בכך כל חדש. בשנות השלושים של המאה הקודמת כתב אדולף קלר:

נראה שאנו נכנסים לתקופה חדשה, שבה נשמת האדם משיבה לה את כישוריה המיסטיים והדתיים ומוחה, בהמצאת מיתוסים חדשים, נגד המטפיסיקה והמכניזציה של החיים. הנפש סבלה כשהיה עליה לשרת את האנושות כטכנאי, כנהג; היא חוזרת ומקיצה שוב כפייטן ונביא, בצייטה לפקודתם והנהגתם של חלומות שנראים חכמים ומהימנים לא פחות מן החכמה האינטלקטואלית והמצעים

⁴ אין ספק בכך שכל נוסחאות המדע הן הטלה על המציאות של קונסראקטים המצויים בתבונה האנושית. לא זו השאלה. השאלה היא אם יש ביכולתנו, בעזרת מתודולוגיה רציונלית-ביקורתית או בכל מתודולוגיה אחרת, להתקרב אל האמת במובן המתואר בהערה 3 דלעיל, כלומר ביצירת תיאוריות שתוכן השקר שלהן קטן יותר. (ראה פופר, החברה הפתוחה ואויביה, תוספת ד'). אגב, הרב מגלה חוסר הבנה מוחלט כאשר הוא קובע כי "הכנסת נוסחאות סטטיסטיות בפיסיקה" מהווה ראייה לתפיסתו. אף אם היינו מגיעים למסקנה כי אין כל קורלציה בין מצב התחלתי ומצב סופי כלשהו של מערכת סגורה, גם זו יכולה להיות התקדמות בהכרת "הסיפור הגדול" של האמת על המציאות.

⁵ בדומה, ז. פ. ליוטר, אחד מאבות הפוסט-מודרניזם, נודע בקביעתו כי "אין אנו יכולים יותר לכנות את ההתפתחות הזו [=המודרנה] בשמה הישן – קידמה". אני מוכן בהחלט לשמוע עמדה כזו ואף להתעניין בה, בתנאי שהאדם המחזיק בה מתנזר מן השימוש בתרופות אנטיביוטיות ובמכשירים חשמליים ורוכב על חמור בדרכו למערה בה הוא מצית אש על ידי חיכוך נמרץ של זרדי עצים. ישנן כתות מעין אלו בעולם, כמו אנשי ה"אמיש" בפנסילבניה או כנסיית ה-"Christian science". אבל כאשר הדברים באים מפיו של אדם שבכל צעד שלו הוא עושה שימוש בפירות הטכנולוגיה והמדע המודרני – אין זו אלא צביעות, התהדרות פסאודו-אינטלקטואלית נפוחה של זעיר בורגנים רקובים המנסים לתפוס פוזה של מהפכנים.

⁶ אם יש משהו גרוע יותר מביטול הטרנסצנדנטי, זוהי האנשה שלו. בנוסף להפסד של הצד הספיריטואלי, יש בזה גם פתיחת שער להתהוללות פגאנית.

⁷ בהערה לא ברורה (ע' 35 הע' 6) מפנה הרב לעמדותיו של פרופסור לייבוויץ' המנוח שהן הפוכות לגמרי. אצל לייבוויץ' הפרקטיקה היא החשובה לא מפני שהיא חברתית אלא מפני שהיא פרקטיקה של עבודת השם וקבלת עול מלכות שמים. לייבוויץ' מוכיח מן הפרקטיקה החברתית את התיאולוגיה (כלומר את הטענה שרק שמירת מצוות היא חשובה וזה ישאר נכון גם אם אנשים לא ישמרו מצוות) בעוד לדעת הרב שג"ר הפרקטיקה החברתית היא התיאולוגיה.

המדעיים, אלא שיש בהם יותר השראה וגירוי. המיתוס של המהפכה... הרפתקה של אנשים שאבדו כל ביטחון והם נאחזים בחלומות ולא בעובדות מוחשיות.

דורו של אדולף קלר הגיע, מתוך עמדות רוחניות כאלו, לשבטיות הטבטונית של הנאצים ולטרור הגדול של סטאלין. קל להבחין כיום ביחס הסוציולוגי שבין הפוסט ל"עידן החדש" – הפרופטורים המתוחכמים מייצרים גל ענק של קלישאות חסרות מובן, ונעשים לנביאי של הפרולטריון החדש, של אלו שאינם מסוגלים להתגבר על מחסום ההבנה של מדעי הטבע המתמטיים, ממש כפי שהפכו מרכס ואנגלס לאליהם של מיליוני פועלים קשי יום. לאן נגיע אנחנו?⁸

בכמה מקומות אנו מוצאים בספר גם ניסיונות להגיע בכל זאת לאיזה שיווי משקל עם השכל הישר, אלא שמדובר בניסיונות לא מוצלחים. הכשל של רעיון "הצדק הרך" (עמ' 15-16) מובן מאליו: אם, בסופו של חשבון, מדובר בעמדה ש"בתשתיתה מונחות קביעות לא רלטביסטיות, דוגמת האמונה ברצינות האנושית" הרי שאין זה עוד פוסט מודרניזם אלא צורה ליברלית מאד של מודרנה, עם יומרה לאמת ולצדק. בעייתי מכך הוא הרעיון של "כינון האמת" (עמ' 50) שהרב מנסה לפתח. אם אנו מחזיקים באותו מילון (מה שאינני בטוח בו כלל וכלל) אזי "אמת" היא מלת יחס. "אמיתיות" מבטאת חפיפה מסוימת בין תוכן המשפט שאני מבטא לאיזה מצב עניינים או מצב עובדות כלשהו בעולם. אי אפשר לכוון אמת כשם שאי אפשר לסרק את האהבה, לעדור את המחשבות. אלו הם דברים בטלים לא ברמה הדתית אלא ברמה המושגית גרידא.

עד כאן הבריחה האפיסטמולוגית, ומכאן לבריחה המתודולוגית. ניתן היה להעלות על הדעת כי לטענות אולטרה רדיקליות מהסוג שתואר יוקדם דיון מקיף המסביר ומנמק אותן, ולא היא - אין כל דיון כזה. איננו נחשפים לניתוחים לינגוויסטיים, לויטגנשטיין המאוחר או לטענותיהם של היידיגר, ליוטר ודדירה. לקורא נדמה כי הרב "קונה" את הפוסט, ואף משכן אותו באורו של משיח בן דוד, אך ורק מפני שזו האופנה האינטלקטואלית האחרונה. יש כאן חבירה של שתי תופעות הנדונות בספר עצמו לשלילה: התמימות עגולת העיניים של ה'הסדרניק' שבקע מן הביצה והגיע לאוניברסיטה, זה המעריץ את הפרופסור העבש לתלמוד שספר כמה פעמים נאמר בירושלמי "מאי קמשמע לן", וה"דיאלקטיקה הדוגמטית" של ה'מרכזניק' השטחי, אשר חייב למצוא את "הנקודה הפנימית" בכל תופעה שבעולם (כי הרב קוק אמר שיש כזו), ומיד הוא משיך אליה את הרובריקה הקבלית המתאימה ("זה בא מצד הזוהמא קדישא דזעיר אנפין במהלך התפרטות ישועתנו הזרוחה") ועובר הלאה. האם זוהי הבשורה של הרב שג"ר? לפני מאה שנה היתה האופנה האינטלקטואלית לאומנית, ויהודים בגרמניה התלבטו מאד בשאלת הזהות הגרמנית שלהם, וכיצד יצליחו להיות נתינים נאמנים של הקייזר ולשפוך את דמם למען גרמניה. את דברי ההבל

⁸ כדאי לשים לב שיש לתרבות ה'פוסט' השלכה ישירה לשאלות בסיסיות של מדע המדינה. בספר מוזכרים שלושה מודלים של דמוקרטיה. דמוקרטיה לאומית יוצאת מתוך ההנחה כי דעת הרוב מבטאת את "רצון העם" (והמהדרין יאמרו שזהו גלוי של רצון הבורא), את "רוח האומה", וזה הוא הדבר המעניק לה את כוח ההכרעה. דמוקרטיה ליברלית, לעומתה, באה לשרת את זכויות האדם לשוויון וחרות, זכויות המוקנות לו מכוח "משהו" הקודם לשלטון הרוב עצמו (מנסחי החוקה האמריקאית, לדוגמה, נסמכו על הבורא אשר "יצר את כל בני האדם שווים" ו"נתן להם זכות לשוויון"). לעומתן, לדמוקרטיה הפוסט-מודרנית "אין תשתית ערכית מוחלטת" והיא תופסת את עצמה כמכוננת "כללי משחק, פרוצדורות מוסכמות שבאמצעותן מתנהל השיח הציבורי". עם כל הכבוד, זו איננה דמוקרטיה. אם כללי המשחק הם מכוננים (כמו כללי משחק הכדורסל, למשל, המוגדרים דרך רצונם של מארגני המשחק) ואינם מכוננים (כמו כללי הגבלת המהירות של כלי רכב, הנובעים מהצורך להתאים את מהירות הרכב לכביש, ושינויים יביא בהכרח לתאונות) אז ניתן לשחק בהם כמו בכל משחק. אולי נחליט מחר לקבל החלטות בהטלת מטבע? אולי נחזור לדיקטטורה, לשלטון הכוח? הרי גם אלו "כללי משחק", לא? ולמה לא להשמיד את החולים והנכים הנופלים לטורח על החברה? מה רע ב"כללי המשחק" של האסקימואים השולחים את הזקנים למות בקרח? נעיר שיש גם כיוון רביעי, אותו הפליא לנסח קרל פופר בספרו "החברה הפתוחה ואויביה". הצגת השאלה איננה נכונה. השאלה איננה "מי ימשול" כלומר "רצונו של מי יהפוך לחוק", השאלה היא כיצד נבנה מוסדות חברתיים שיאפשרו שינוי חברתי הדרגתי ורציונלי ללא צורך באלמות. "שוויון בפני החוק" כותב פופר "הוא לא עובדה אלא דרישה מדינית המיוסדת על הכרעה מוסרית, ואין הוא תלוי כלל בתיאוריה, הכוזבת מן הסתם, שכל בני האדם נולדו שווים" - אולם הפוסט מודרניזם, שהוא א-מוסרי כשם שהוא א-דתי, אינו יכול ליצור מסגרת רוחנית שתתמוך בגישה כזו.

שנאמרו ושנכתבו במסגרת ההתמודדות הזו (חלקם גם על ידי רבני וראשי הציבור האורתודוקסי בברלין ובפרנקפורט) מנסים היום לשכוח ולהשכיח, ולא בכדי. עם כל הכבוד, כדי לשכנע אותנו להצטרף למרד נגד התבונה ולחזור אל המיסטיקה הפגאנית של השבת צריך קצת יותר ארגומנטציה, קצת יותר רקע מוקדם שהספר אינו דורש ואינו מספק. דומה על המעיין כי עצם הזכרת שמם של עדי אופיר ודני רבינוביץ' אמורה לשמש כראיה מספקת לנכונותן של טענות, ודומני שאפילו הם אינם מיחסים לעצמם תכונה זו.

ישנו קשר, כך נראה, בין הכשל המתודולוגי הזה לבעיה הסוציולוגית הניבטת כמעט מכל דף של הספר. אמנם הרב שג"ר מזהה עצמו בכנות עם אנשי הציונות הדתית, אך מבין השורות עולה גישה זחוהה משהו של בקורתיות כמעט מלגלת כלפי כל זרם רוחני משמעותי ('גוש'ניקים, 'מרכז'ניקים), וביותר ביחס להתבטאות הפוליטית של הציבור, כמו בשאלת המאבק להשרדותו של העם היהודי בארצו, או עשיית דין בצוררי ישראל. כאשר משווים זאת עם ציטוט מלא יראת כבוד כמו "גם שיר של יונה וולך יכול לחולל מחול של תודעות מוזרות במכולת" (מה זה בעצם?) או עם חוסר היכולת של המחבר למתוח ביקורת אלמנטרית⁹ על כמה פרופסורים שאינם אלא חקיניים פרובינציאליים של נועם חומסקי ואדוארד סעיד, לא נותר אלא להשתאות. נדמה לי, לצערי, שזה אומר הרבה.

בחוגים ידועים מקובל להכתיר כל מי שאינו מזדהה עם השקפתם בתואר "אפיקורס", ואולי אפשר למדוד את רמת ה"קנאות" של חוג מסויים בקלות בה הוא מעניק תואר כזה לאחרים. אני חושב את עצמי לקנאי קטן מאד, ובוודאי אינני בר הכי לפסול את אמונתם של אחרים, אבל הרב שג"ר מציג בפנינו הגות דתית חדשה, שלעניות דעתי ניתן לכנותה מטה-אפיקורסות: מה שנפסל כאן איננו עיקרי האמונה היהודיים, או קיומו של הא-ל בכלל, אלא עצם היומרה לדון במשהו בכלים מחשבתיים כלשהם. ר"ש שקופ (שערי יושר שער ה פרק ב), לדוגמה, היה מסוגל להעמיד את "הסברה" כקודמת לתורה:

אף דבהשקפה ראשונה הוא דבר תמוה איזה הכרח וחיוב על האדם יהיה לעשות דבר בלי ציווי ואזהרת התורה? אבל כשנעמיק בעניין היטב יש להבין עניין זה דהרי גם החיוב וההכרח לעבודת השם ולמלאות רצונו יתברך הוא ג"כ חיוב והכרח על פי משפט השכל וההכרח...

הרב שג"ר אינו כופר בתורה, הוא **כופר בסברה** – וממילא מקבל על שמירת תורה ומצוות (כמו על כל אמונה אחרת) דין של "מדיום למוזרות" (ע' 28) באמצעותו הופך היהודי ל"יוצא דופן בעולמם של יוצאי דופן".

ומה אתה מציע? ישאל השואל – אני מציע, ראשית, לא להיסחף לאמונה ברעיונות חסרי ביסוס (ולרוב גם חסרי משמעות) רק מפני שיש קושיות שאינך יודע לענות עליהן. את אבדן האוידנציה עלינו לתעל לענווה ולא לשרלטנות. פרקטית, ניתן להציע מסגרת רחבה יותר למתח שבין עצמיות לרבגוניות¹⁰.

כשם שהמרקסיסטים, בזמנו, ראו כל מלחמה ומאבק כתוצר של התחרות הכלכלית, ניתן היום לראות במידה מסוימת את המאבקים והמלחמות בעולם כתוצר של המשבר התרבותי. תומס פרידמן, כתב החוץ רב ההשפעה של ה"ניו יורק טיימס", נתן לספרו העוסק בגלובליזציה את השם "הלקסוס ועץ הזית". הלקסוס, מכונת היוקרה היפנית המיוצרת בידי רובוטים משוכללים, מסמלת את הטכנולוגיה, המדע, פריין של החשיבה המדעית והרציונל

⁹ לדוגמה עולה לאורך החוברת הדעה כי פתרון לקונפליקט בינינו לבין הערבים יבא בעקבות ויתור פוסט-מודרני על הזהות העצמית, רעיון אותו פיתחו, בין היתר, דני רבינוביץ' ואסאד ר'נס בספרם "הדור הזקוף". להבדיל מן התיאוריה, מובן לכל כי ברמה הפרקטית מדובר ברעיון עוועים חסר כל סיכוי מעשי, מפני שהצד השני לסכסוך רחוק כרחוק מזרח ממערב מויתור כזה על זהותו, להיפך, העולם הערבי והמוסלמי נמצא כרגע בעיצומה של אקסטזת עצמיות/מהותנות/זהות. האם קיים לדעת מישהו איזה סיכוי ריאלי להכרה של הצד הערבי בכך שגם הם כבשו את הארץ הזו פעם, שה"עם" שהם מתיימרים להיות אינו אלא אוסף חמולות ללא יותר מדי רקע משותף, שרבים ביניהם הם צאצאים למהגרים מן החורן שהגיעו לארץ בעקבות העבודה שהוצעה להם על ידי היהודים? בלי כל קשר לשאלה הבסיסית של הנכונות לוותר על זהות, אין בינה ובין ה"שלום" הקונקרטי עליו מדובר ולא כלום, אלא במובן האורוליאני של המלה הזו (שלום = השמדת יהודים) כמקובל בשיח השמאל הפוליטי המקומי.

¹⁰ זהו תרגום עילג למדי למינוח האנגלי, "diversity vs. identity". האבחנה המקורית עלתה אצלי תוך דיון עם אדם שאינו דובר עברית.

המשותף לכל באי עולם, בשעה שעץ הזית מהווה סמל לשורשיות, לדבקות ב"אני", במשפחתי ובעמי. העולם נקרע כיום בין אנשי העצמיות, ה"identity", - (בן-לאדנים למיניהם בארצות האיסלאם, שונאי זרים באירופה, מגרשי מקסיקנים בארצות הברית) לבין אנשי ה-diversity, אנשי הרבגוניות והרב תרבותיות (שהיא בעצם א-תרבותיות) כמו הפוסט מודרניסטים ואנשי השמאל ה"חדש", הפוסט קומוניסטי, באירופה ובארצות הברית. אחת התוצאות המוזרות של הקיטוב הזה היא המצב בו בראש המפגינים, נאמר, נגד כיבוש עיראק בידי ארצות הברית (מלחמתה בין שני כתות "עצמיות" – ערבית ואמריקאית) ניצבים אנשי שמאל (דמוקרטים, אנשי מדיה שחקנים וזמרים) שהם מצד אחד אנשי הפוסט, הוויתור על העצמיות, אבל מצד שני הם הם יוצרי המתקפה התרבותית שמוציאה מהכלים את קנאי האיסלם¹¹.

לעניות דעתי, אדם הגון וחושב חייב להיות מודע, לפחות ברמה מסויימת, לביקורת שניתן למתוח על עיקרי אמונתו. רצוי, אפילו, שיסגל לו גם את אפשרות המבט ה"חיצוני" כלפי עצמו ויוכל גם לחשוב בהומור על העמדות הבסיסיות בהן הוא מחזיק. עם זאת, לא מדובר כאן במערכת נימוקים ששכנעו אותי ברגע מסוים; **מעריך האמונה שלי הוא חלק מן ה"אני"**. כאשר אני מנהל שיחה, או משא ומתן, עם אנשים שאינם חולקים עמי את אמונותי, תהיה לי, באופן עקרוני, היכולת לתת כבוד לעולם הערכים שלהם וההכרה שאין בכוחי "להמיר את דתם" במתקפה רציונלית, מיסטיית או תרבותית, בלי לוותר בכך על זהותי והזדהותי¹².

גם הרעיונות האלו רחוקים מלהיות העמדה הקאנונית של הרמב"ם והשולחן ערוך, עמדה הגורסת כי הצדק, כולו, הוא אתנו ורק אתנו וכל מי שעומד מנגד הוא, במקרה הטוב, בדין "מורידים ולא מעלים". אבל בכל זאת ניתן להציג את דברי ה"חזון אי"ש" (הלכות שחיטה סי' ב ס"ק טז) הידוע, כי

אין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה כמו בזמן שהיו נסים מצוין ומשמש בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית נראית לעין כל, והכופרים אז הוא בנליזות מיוחדת בהטית היצר לתאוות והפקרות, ואז היה ביעור הרשעים גדרו של עולם. אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם אין במעשה ההורדה גדר הפרצה ... ועלינו להחזירם בעבותות אהבה...

על אף שדין 'מורידין' נפסק בפשיטות בשולחן ערוך, בתקופה שגם בה לא היו נסים גלויים. ברור מדבריו כי הוא רואה פחות רשע בכפירה של ימינו, מסיבות של חוסר אוידינציה (גם אם בסופו של דבר הנימוק לאי ההורדה אינו חסרון ב"אשמה" אלא שזה לא יתרום לתיקון העולם). בדומה כתב הרב קוק (באגרות א' אגרת כ', לרב משה זיידל, ומקורו בירושלמי בעניין דיני נפשות) כי אנו שמחים על כך שיכולות כפיה מסוימות נלקחו מאתנו, ואולי ראוי להרחיב את אופן המחשבה שלהם.

אבל כל הליברליזם הזה, וגם טענות יותר ספקניות ועמדות סקולריות למהדרין, יכולים להתקיים היטב בתוך תחום השיח הרציונלי. נכון, החשיבה של אלפי השנים האחרונות לא הביאה פיתרון משכנע לשאלות הקשות של המטפיסיקה. מה בכך? לפני 500 שנה היה נכון לומר זאת גם על מדעי הטבע, ולפני 200 שנה זה היה עדיין נכון ביחס לרפואה. מה הבהלה? האם מובטחים אנו כי לעולם לא נגיע לפיתרון כזה? ואפילו לא נגיע, האם יש ערובה לכך שלא יימצא לעולם מודוס של פסיקת ההלכה, שימשקל, לדוגמה, את חסרון האוידינציה כמו את שיטת הרשב"א?

¹¹ באחת האפיזודות של ספרו הנ"ל מתאר תומס פרידמן את המוכסים באבו-דאבי מפשפים במוודתו בניסיון למצוא סרטי וידאו פורנוגרפיים, ולועג למשבתם מכיוון שבקרוב יגיעו סרטי DVD אותם אין להם סיכוי לאתר. האיש ממש לא מבין שזו בדיקת הנקודה שמביאה אותם לשנוא את אמריקה. [ראה מאמרו של מרדכי קידר, נקודה 267 (דצמבר 2003), אגב, תרגיל מעניין הוא לקחת את כל הקטעים במאמר הדנים בהיבט הרוחני-דתי (לא פוליטי-צבאי) של המאבק ולהמיר את המלה "איסלם" במלה "יהדות"] .

¹² אנלוגיה לחיי נישואין אולי תועיל כאן. נישואין בנויים על תפיסת "ברית" (הזדהות עם בן הזוג ההופכת חלק מן העצמיות) שאינה תלויה בחשבון (קצר או ארוך טווח) של רווח והפסד. עם זאת, גם הם כפופים לביקורת רציונלית וניתנים להתרה.

יש כאן פרדוקס מסוים. אחרי כל הביקורת שמתחתי כאן יישאר הרב שג"ר אדם ירא שמים יותר ממני, ימשיך לדקדק במצוות ולהתפלל בכוונה באופן שאני יכול רק לקוות אליו ויעמיד תלמידים הרבה. אף על פי כן, אני חושב שצריך וחשוב לומר את הדברים. אין שום סיבה, צורך או ערך בפוסט-מודרניזם של הרב שג"ר. ה"חשיבה" החדשה שהוא מציע איננה ולא תהיה דתית, איננה ולא תהיה ראויה לאדם שהקב"ה נפח בו רוח ממללא. זו צורה עקרה של ספקנות מן הסוג הירוד¹³ המנוסחת באופן מטעה תוך שמוש פסול בז'רגון המדעי, והיא מוליכה לשני כיוונים: לניהיליזם, ייאוש ואבדן היחס הבין אישי מצד אחד¹⁴, ולדוגמטיות, הערצת הכוח, שבטיות רומנטית והעדפת האסתטי על האתי מצד שני. דרך קצרה מדי מחברת את הא-מוסריות לאי מוסריות, את הספקנות להפרחה דוגמטית של תיאוריות, את "מחול השוניות" שמציע הרב שג"ר למחולות הפגאניים של מעשה העגל. אל תלך בדרך הזו, לא רק שהיא רעה, גם בכתר המקוריות כבר לא תזכה, צפוף שם.

¹³ לאורך המאמר נמנעתי מלתקוף את הספקנות של הרב שג"ר בשיטות אלמנטריות בהן ניתן להראות חוסר עקיבות של כל תיאוריה ספקנית: האם טענתו של הרב שג"ר שאין אמת היא אמיתית? האם ההנחה שמה שאנו קוראים אמת נובע מיחסי כוח חברתיים, נובעת מיחסי כוח חברתיים? האם ניתן לנסח בשפה עמדה הגורסת שמושאי השפה הם הזיות שלנו? וכיוצא בזה.

¹⁴ כבר כתב הרב קוק "במקום שאין אני אין הוא, וקל וחומר שאין אתה" (אוה"ק ג' עמוד ק"מ)